

جایگاه دیپلماسی انرژی به عنوان محور ژئواکونومیک ایران، در رویکرد امنیت و توسعه در تعامل با نظام جهانی

علیرضا اظهري

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

عزت اله عزتی^۱

دانشیار جغرافیای سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمد حسن نامی

دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فارابی، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۴/۲۵

چکیده

جمهوری اسلامی ایران با توجه به توانمندی‌ها و پتانسیل‌های اقتصادی خود در بخش انرژی، کشوری تاثیر گذار در منطقه جنوب غرب آسیا به حساب می‌آید. قرار گیری ایران در کانون و بیضی انرژی در مرکز هارتلند جهان همراه با همسایگی با دو منبع انرژی جهان، یعنی خلیج فارس و دریای خزر موقعیتی ممتاز نصیب ایران کرده است اما غلبه نگاه بازرگانی در موضوع انرژی که از عدم لحاظ شدن نگاه بلند مدت و راهبردی به مسائل بخش انرژی در رویکرد خارجی بوده، باعث شده که در این عرصه تحرک کمتری را شاهد باشیم وجود داشتن راهبردهای بلند مدت بخشی، وجود برنامه در سطح تصمیم گیری های کلان و اتخاذ دیپلماسی متوازن هوشمند با مولفه انرژی، همراه با نگاه به رویکردهای گسترش محور برای تعامل بیشتر با نظام جهانی ضروری می باشد. با توجه به اهمیت موضوع، پژوهش حاضر که با روش توصیفی-تحلیلی تهیه شده است به ارزیابی جایگاه دیپلماسی انرژی به عنوان محور ژئواکونومیک ایران و نقش آن در ایجاد توسعه و تعامل با جهان می‌پردازد.

کلیدواژگان: ژئواکونومی، دیپلماسی انرژی، توسعه.

مقدمه

وابستگی روز افزون کشورها به منابع انرژی باعث تقویت جایگاه امنیت انرژی در عرصه سیاسی و دیپلماتیک گردیده است. وجود انرژی به عنوان موتور محرکه اقتصاد یک کشور می‌تواند نقش سازنده‌ای در رویکرد توسعه یک کشور ایفا نماید در قرن بیست و یکم که رویکردهای نظامی جای خود را به اقتصاد و ژئواکونومی داده‌اند. کشوری موفق عمل می‌نماید که به لحاظ ایجاد ارتباط با محیط بین‌الملل به لحاظ تجارت باز و سودآوری با همسایگان منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای تعامل سازنده داشته باشد. امروزه دولت‌ها بر اساس این طرح برنامه‌ریزی می‌کنند. در همین سوجایگاه ویژه انرژی ایران با توجه به قابلیت‌های فنی حرفه‌ای، فناوری و اقتصادی به گونه‌ای است که می‌تواند در اقتصاد انرژی جهانی نقش تعیین کننده‌ای داشته باشد (falvin chirstophr, 1999). پیش بینی می‌شود تا سال ۲۰۳۵ همراه با ظهور منابع جدید انرژی که قابلیت رقابت با منابع سنتی را دارند، این منابع انرژی همراه با انرژی‌های هسته‌ای و هایدرو پاور، به تنهایی ۵۰ درصد از تقاضای انرژی را به خود اختصاص دهند. به همین علت باید شاهد رشد ۲ برابری در اقتصاد جهانی تا سال ۲۰۳۵ باشیم. تقاضا برای انرژی، افزایش رشد و توسعه را به همراه خواهد داشت که بیشتر مربوط به کشورهای در حال توسعه است. چین و هند حدود نصف این افزایش را به خود اختصاص داده‌اند. ایران به واسطه شرایط منحصر به فرد خود، در استراتژی‌های انرژی، بسیار مورد توجه قلمروهای ژئواکونومیک و ژئواستراتژیکی قرار دارد. این کشور بر اساس موقعیت جغرافیایی و شرایط ژئوپولیتیکی خاص خود، می‌تواند جایگاه اقتصادی برتر را در سطح منطقه، و تعامل با محیط بین‌الملل داشته باشد. درک واقعیت‌های جغرافیایی ایران، می‌تواند راهگشای مسئولان کشور باشد، تا بتوانند به عنوان یک بازیگر مهم وارد صحنه‌های منطقه‌ای و بین‌المللی شوند. (Ezzati, 2001:106)

در سطح بین‌المللی نیز امنیت ملی کشورها با تامین انرژی گره خورده، حفظ و پاسداری از موقعیت ویژه ایران اهمیت استراتژیک دارد. داشتن نقش اساسی در تامین انرژی جهان که ضامن درآمدهای کافی برای توسعه کشور است، امنیت ملی کشور را تضمین می‌کند. چنین هدفی به تحکیم جایگاه استراتژیکی (راهبردی) برای ایران از جهت تولید و عرضه و تامین امنیت جریان جهانی انرژی کمک خواهد کرد. بر اساس آمار جدید تاکنون حدود ۱۵۰۰ میلیارد بشکه نفت خام در سطح جهان شناسایی شده است. که کشورهای ونزوئلا، عربستان و ایران به ترتیب با برخورداری از ۲۹۶.۲۶۴.۱۳۷ میلیارد بشکه نفت، دارای رتبه‌های اول تا سوم ذخائر اثبات شده نفتی جهان می‌باشند. در زمینه گاز هم روسیه با ۴۶ میلیارد متر مکعب، و ایران با ۳۳ میلیارد متر مکعب همراه قطر با ۲۵ میلیارد متر مکعب در رده‌های اول تا سوم قرار دارند. علیرغم وجود چنین منابعی در ایران صادرات انرژی ایران به بازارهای جهانی محدود است. این امر نشان می‌دهد که در وهله اول استراتژی گسترش بازار در سیاست اقتصادی ایران مورد توجه قرار نگرفته است. دوم اینکه محدودیت‌های بین‌المللی عامل اصلی حاشیه‌ای شدن ایران در ارتباط با بازار انرژی می‌باشد و در وهله سوم دیپلماسی انرژی می‌تواند زمینه‌های لازم برای عبور ایران از تحریم‌های اقتصادی و بین‌المللی را فراهم می‌سازد. اگر دیپلماسی انرژی به افزایش درآمدهای ملی ایران منجر شود در آن شرایط زمینه عبور از تهدیدات بین‌المللی و منطقه‌ای اجتناب ناپذیر خواهد بود. تحقق چنین هدفی در اسناد بالا دستی ایران مورد توجه قرار گرفته است. در عرصه داخلی نیز سمت و سوی توسعه متاثر از قلمرو و روابط اقتصادی می‌باشد. برخورداری ژئواکونومیک و ژئوپولیتیکی ایران و داشتن ذخائر عظیم نفت و گاز در خزر و خلیج فارس و همسایگی با آسیای مرکزی می‌تواند در

صورت پیگیری الگویی ازدیپلماسی انرژی فعال به ویژه در بازارهای بالقوه آینده، و کشورهای در حال توسعه، و امکان ایجاد پیوند میان انرژی خود با طیف متنوعی از مصرف کنندگان آسیایی، اروپایی و آفریقایی را ایجاد کند. (فیروزآبادی و همکاران، ۱۳۹۷).

براساس نمودار زیر میان سیاست خارجی و دیپلماسی انرژی یک رابطه دو سویه وجود دارد. همانطور که دیپلماسی انرژی به تقویت سیاست خارجی می انجامد، دستور کار سیاست خارجی یک کشور نیز می تواند جهت گیری دیپلماسی انرژی آن را تعیین نماید. (hossini.porahmadi, 2009) حال باید دید انرژی بعنوان محور ژئواکونومیک چه نقشی را در دیپلماسی و رویکرد توسعه گرا در تعامل با نظام جهانی بازی خواهد کرد. در این پژوهش که روش تحقیق براساس مطالعه منابع مکتوب مربوطه بوده، گردآوری اطلاعات براساس پیشینه پژوهشی و از روش پژوهش توصیفی تحلیلی، با مطالعه کیفی بر روی نمونه‌های موجود به روش کتابخانه‌ای و اینترنت می باشد. پژوهش حاضر با بررسی دیپلماسی انرژی به عنوان محور ژئواکونومیک و اثر گذاری آن در ژئوپولیتیک ایران به جهت دستیابی به توسعه و سیاست خارجی قوی که تقویت کننده اقتصاد ایران است، پرداخته است.

مبانی نظری

ژئواکونومی

ژئواکونومی در واقع رابطه بین جغرافیا و قدرت اقتصادی کشورها را بیان می‌کند. زمانی که بخشی یا تمام قابلیت‌های اقتصادی کشورها در گرو مسائل جغرافیایی باشد ژئواکونومی شکل می‌گیرد پایه و اساس ژئواکونومیک استدلالی است که از طرف ادوارد لوتواک مطرح گردید. او خبر از نظم جدید بین‌المللی در دهه نود می‌داد که در آن ابزارآلات اقتصادی جایگزین اهداف نظامی شدند و این ماهیت ژئواکونومی است. (عزتی، ۱۳۹۴: ۱۱۱)

امنیت

امنیت احساس برخاسته از وجود ساختارها و فرآیندهایی است که در پرتو آن ها فرد یا واحد خود را در برابر هرگونه گزند (عینی و ذهنی) پایدار و ماندگار تلقی می‌کند و به گونه ای که تامین دیگر نیازهای فردی و جمعی خود را مستلزم وجود امنیت می‌داند. امنیت مفهومی چند بعدی و پیچیده دارد که در ساخت پاره های مفهومی آن مجموعه اخلاقیات، آداب، سنن و دیگر شاخصه های اجتماعی نقش می‌آفرینند. (Nassri, efftekhari, 2004:12)

توسعه

توسعه جریانی است که در خود تجدید سازمان و سمت گیری متفاوت کل نظام اقتصادی-اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر اینکه بهبود میزان تولید و درآمد را دربردارد، شامل دگرگونی‌های اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی-اداری و همچنین ایستارها و دیدگاه‌های عمومی مردم است. توسعه در بسیاری از موارد، حتی عادات و رسوم و عقاید مردم را نیز دربرمی‌گیرد. توسعه اقتصادی نه تنها شامل تغییر در تکنیک های تولید بلکه شامل تغییر جهت گیری در هنجارها و ارزش های اجتماعی نیز می‌گردد. امروزه توسعه نیافتگی اقتصادی منبع مهم فقدان امنیت و بی ثباتی در کشورهاست. از مشکلات اصلی کشورهای در حال گذار، توسعه نیافتگی اقتصادی است که به فقر، فساد و ناامنی اقتصادی منجر می‌شود و آنگاه به سایر حوزه های امنیت جامعه تسری می‌یابد (حافظ نیا، ۱۳۹۶: ۳۷)

- سید محمدکاظم سجادپور در مقاله ای با عنوان موقعیت ژئواکونومیک ایران، روش‌های مناسب برای ایجاد همگرایی در مناسبات بین‌المللی و تعمیق دوستی و ایجاد صلح و ثبات به ویژه در میان کشورهای منطقه، ایجاد توسعه و همکاری‌ها و برقراری روابط اقتصادی، تجاری و حمل‌ونقل را تبیین می‌نماید.

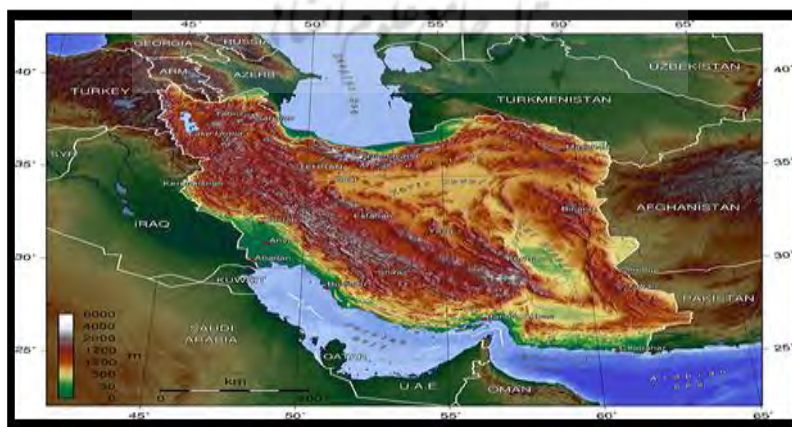
-دکتر محمدحسن نامی در کتاب خلیج فارس قلب جهان در بیان تحلیل مدل‌های ژئواکونومیک و ژئواستراتژی خلیج فارس به بیان موقعیت خلیج فارس می‌پردازد. و در آن آغاز عصر ژئواکونومی و طرح مسئله انرژی و امنیت و استفاده از آن قدرت‌های بزرگ جهت دستیابی به اهداف نظامی و راهبردی را مطرح می‌سازد.

- پیروز مجتهدزاده در کتاب جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی دو عامل منابع و ارتباط را، نقش اصلی در شکل‌گیری مناطق ژئواکونومیک و ژئواستراتژیک می‌داند. در این با افکندن نگاهی به نقشه پراکنش جغرافیایی منابع انرژی درمی‌یابیم که بیش از ۷۰ درصد ذخایر نفت و گاز جهان در منطقه کوچکی از جهان یعنی در منطقه خلیج فارس تا حوزه دریای خزر نهفته است که دربرگیرنده قلمرو ژئواکونومیک در حال پیدایش خاور نزدیک بزرگ است و همواره از خاورمیانه و خلیج فارس به عنوان تکیه‌گاه قلمروهای ژئواکونومیک یاد می‌شود.

-هاشمی و رشنو، در کتاب ایران و تحولات ژئواکونومی، عنوان می‌نمایند که کشور ایران با واقع شدن در یکی از حساس‌ترین موقعیت‌های ژئوپلیتیکی جهان و بهره‌مندی آن از کارکردهای گوناگون مناطق ژئواکونومیک پیرامونی، به یکی از پرجاذبه‌ترین کانون‌ها در تعاملات منطقه‌ای و جهانی تبدیل شده است. این موقعیت نه تنها باعث تأثیرگذاری ایران بر فرآیندهای ژئواکونومی جهانی و منطقه‌ای می‌شود، بلکه با ایجاد اثراتی عمیق بر مجموعه تعاملات سیاسی، اقتصادی و امنیتی ایران در ابعاد ملی و منطقه‌ای، کارکردهای گوناگون مناطق پیرامونی می‌تواند مسائل داخلی ایران را نیز تحت تأثیر خود قرار دهد.

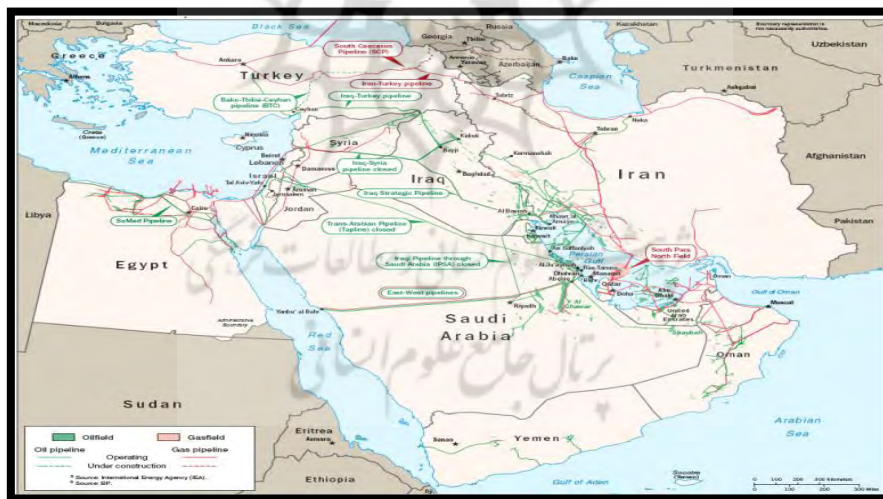
محیط شناسی

ایران در جنوب غربی آسیا بین ۲۵ درجه و سه دقیقه تا ۳۹ درجه و ۴۷ دقیقه عرض شمالی در منطقه جنوب غرب آسیا (خاورمیانه) قرار دارد. خشکی ایران در جایی قرار گرفته است که مانند تونل بزرگی بین خزر و خلیج فارس، راه عبور از شرق آسیا به غرب آسیا و اروپا را فراهم می‌کند. و دست کم سه قاره آسیا و اروپا و آفریقا را به هم نزدیک کرده است. گراهام فولر می‌گوید: ایران به علت وضعیت خاص جغرافیایی مرکز جهان است. (Fuller, 1998)

نقشه ۱. موقعیت ایران در جنوب غرب آسیا

جغرافیای سیاسی ایران، در برگیرنده مزیت‌های مطلق و رقابتی است که می‌تواند موقعیت استراتژیک ایران را در نقشه خاورمیانه، به لحاظ قابلیت تبدیل، به منظور ایجاد ارتباط تجاری در منطقه آسیا و بخشی از آفریقا با قاره اروپا ارتقا دهد. ارتباط زمینی و دریایی و نیز همسایگی با ۱۵ کشور و الزام مواصلاتی ۱۲ کشور محصور در خشکی، متکی به دسترسی سرزمینی از ایران یک مزیت پایدار محسوب می‌گردد. وابستگی اقتصادی کشورهای حوزه CIS و قفقاز به آبراه‌های آزاد از طریق خاک ایران بسیار مهم است. توجه ویژه به اهمیت نقش سیاسی و اقتصادی کشور روسیه در معادلات و موازنه بین‌المللی و استراتژیک بودن دسترسی این کشور به آبراه‌های آزاد از طریق ایران و هم‌چنین وجود همه زیرساخت‌های پایه لجستیکی اعم از بندر، جاده، ریل، توانمندی‌های تجهیزاتی، مدیریتی، منابع انسانی و سایر عوامل دیگر هم بر اهمیت سرزمین ایران می‌افزاید. توسعه و استفاده از امکانات سرزمینی، علاوه بر تأمین نیازها، در زنجیره تأمین داخلی کشور، نقش اساسی در برقراری جریان‌های تجارت بین‌المللی کشورها خواهد داشت. هم‌چنین وجود خلیج فارس در جنوب ایران، از اهمیت بسیار ویژه ای برای ایران برخوردار است. خلیج فارس به عنوان مهم‌ترین مخزن نفتی جهان نقش تعیین‌کننده در سرنوشت اقتصادی در دنیای صنعتی دارد. جمعیت صد و پنجاه میلیونی خلیج فارس و بازار مصرف آن، نزاع بر سر تصرف این بازار را برای قدرت‌های صنعتی بیشتر کرده است. این منطقه یکی از مهم‌ترین مناطق استراتژیک جهان در صحنه برخوردهای بین‌المللی ابرقدرت‌هاست. (اخباری و نامی، ۱۳۹۷).

نقشه ۲. موقعیت ژئواکونومیک ایران در فضای پیرامونی

منبع: نامی، ۱۳۸۶

یافته‌های پژوهش

ایران کشوری غنی از منابع طبیعی است. ویک ابرقدرت در حوزه انرژی محسوب می‌گردد. با وجود هدف‌گذارهای برنامه‌های توسعه ۵ ساله در ایران، برای تنوع بخشی به اقتصاد، نمی‌توان این حقیقت را کتمان کرد که اقتصاد کشور متکی بر درآمدهای نفتی است.

از دید ژئواکونومیک ایران از مزیت‌های اقتصادی خاصی در سطح جهان و منطقه برخوردار است. زیرساخت‌های ارتباطی قدرتمند ایران در حوزه‌های راه‌ها، راه‌آهن، به ویژه راه‌آهن شمال به جنوب می‌تواند کشورهای آسیای مرکزی را به خلیج فارس و شرق و غرب را بهم متصل کند. و ظرفیت ارتباطی پراهمیتی برای همسایگان غربی و شرقی ایجاد نماید. کریدور شمال جنوب، محور توسعه ای شرق، خط آهن سرخس، خط آهن گرگان، و کریدور تراسیکا از جمله این خطوط می باشند. ایران از کشورهای بسیار تاثیر گذار در وقایع مربوط به انرژی می‌باشد. از جمله این قابلیت‌ها می‌توان به قرارگیری ایران در کنار خلیج فارس و دریای خزر که هارتلند انرژی فسیلی جهان می‌باشند اشاره نمود. ایران تنها کشوری است که با توجه به موقعیت خاص ژئوپولیتیکی خود و همچنین دارا بودن منابع انرژی فراوانش می‌تواند پاسخگوی دیگر کشورها باشد. منابع فسیلی مثل نفت، گاز، زغال سنگ، فرآورده‌های چوبی و غیرفسیلی مانند آب و باد، زمین گرمایی، هیدروژن و انرژی خورشیدی که در ایران به وفور یافت می‌گردد. وجود این منابع ایران را به صورت یک کشور ثروتمند به لحاظ دارا بودن پتانسیل‌های زیاد منابع انرژی‌زا درآورده است. به طور کلی می‌توان نقش انرژی در قدرت ملی ایران را در تامین منابع ارزی کشور و اشتغال زایی، تامین امنیت کشور، و در تامین استقلال کشور تعریف نمود. به هر ترتیب قرار گرفتن ایران در بیضی استراتژیک انرژی باعث شده، امنیت تولید انرژی و انتقال آن، که نیاز اساسی کشورهای تولید کننده و مصرف کننده انرژی است. متأثر از ایران و نفوذ منطقه‌ای آن باشد. این بیضی انرژی کشورهای خلیج فارس و دریای خزر را نیز در بر می‌گردد. که قلب آن ایران است. بنابراین نمی‌توان ایران را در مبادلات انرژی جهان نادیده گرفت. هیچ کشوری در عرصه بین‌الملل به لحاظ ژئوپولیتیک و ژئواستراتژیک قابلیت جایگزینی و پر نمودن خلاء حضور ایران در بازار بین‌المللی انرژی را ندارد. ایران با همسایگی با دو حوزه بزرگ مصرف کننده گاز (هند و چین) در شرق و اروپا در غرب چنان جایگاهی دارد که تلاش‌های آمریکا در جلوگیری از گسترش مبادلات انرژی در فرایند صادرات نتوانسته از شدت علاقه‌مندی آن‌ها بکاهد.

در ایران این قابلیت‌ها به شرح ذیل می‌باشد:

الف) برخورداری از موهبت کیلومترها مرز آبی و ارتباط با آبهای بین‌المللی و قابلیت ایجاد اسکله و بنادر صادراتی

ب) وجود ظرفیت‌های ترانزیتی و حمل و نقل تامین انرژی

ج) موقعیت برجسته جغرافیایی دریای عمان، خلیج فارس و دریای خزر

د) وجود منابع انسانی نخبه و برجسته دانش‌آموختگان دانشگاهی

ه) ورود به حوزه‌های برتر تکنولوژی و فناوری برتر و انرژی هسته‌ای

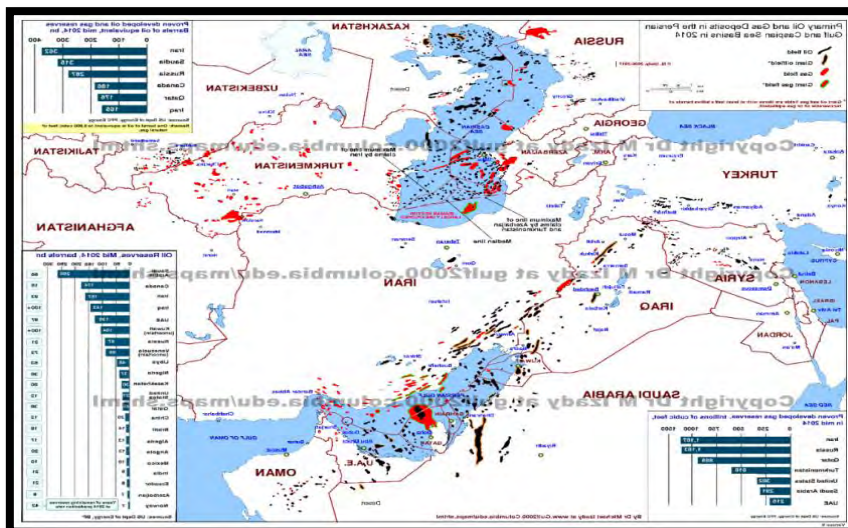
ایران برای ایفای نقش موثر در منطقه و جهان، نیازمند استفاده از تمامی امکانات سرزمینی خویش است. که نفت از مهم‌ترین آنهاست. چندی است که موقعیت ایران در بازار جهانی نفت تضعیف گردیده است. ایران که سال ۱۹۷۴ شش میلیون بشکه در روز تولید می‌کرد. و نقش تعیین‌کننده‌ای در اوپک و بازار جهانی انرژی داشت بعد از انقلاب اسلامی دیگر نتوانسته تولید خود را به این حد برساند. عواملی چون جنگ، سرمایه‌گذاری محدود، تحریم، نرخ بالای افول تولید، چاه‌های نفت کشور دلایل اصلی این امر محسوب می‌گردند. چاه‌های نفت ایران نیازمند بازسازی ساختاری و احیای گسترش نفتی است. نرخ کاهش تولید سالانه چاه‌های نفت ایران، معادل ۸٪ در خشکی و ۱۰٪ در دریا است. در عین حال نرخ احیاء چاه‌های ایران ۱۰٪ پایین‌تر از متوسط جهانی است. (Shana.ir.2019)

گاز

در ایران به دلیل مزیت نسبی اقتصادی انرژی در تولید گاز و نقش نفت خام در موازنه ارزی کشور، شیوه بهره‌گیری از منابع انرژی، در برنامه‌های توسعه‌ای و اقتصادی می‌تواند قدرت و پتانسیل ایران را در سطح جهانی ارتقا دهد. ذخائر گازی ایران به حدی است که تا آینده قابل پیش‌بینی، تقاضای مصارف داخلی و نیز صادرات مهیا می‌باشد. استفاده از گاز طبیعی به جای نفت، گذشته از حفظ محیط‌زیست، درآمد ارزی هنگفتی را نصیب کشور می‌کند. گاز ایران با تکنولوژی‌های جدید برای صادرات به اروپا آماده می‌شود که دیگر نیازی به خطوط لوله نیست و از کشتی به راحتی استفاده می‌شود. ایران تنها کشوری است که می‌تواند انحصار روسیه در تأمین انرژی اروپا را خاتمه دهد. اروپاییها به خوبی می‌دانند که ایران به دلیل جایگاه ویژه ژئوپولیتیک خود بهترین گزینه در کاهش وابستگی به گاز روسیه در دوره بحران اوکراین می‌باشد. اما عدم ثبات در سیاست خارجی ایران از یک سو، و فشار امریکا از سوی دیگر مانع از به وجود آمدن مشارکتی راهبردی در مبادله انرژی بین ایران و اتحادیه اروپا شده است. ایران را دیگر نباید کشوری نفت محور تلقی نمود. بلکه کشوری گاز محور است. با وجود عدم سرمایه‌گذاری در بخش نفت، اما به روزترین زیرساخت‌ها را در بخش گاز دارد. که پس از گذر از این مرحله اروپا را به شدت متأثر از گاز خود خواهد کرد. به عبارتی بزرگترین تمدن (گاز محور) را پایه‌گذاری نموده است. نفت محور تلقی کردن ایران، نادیده گرفتن واقعیت‌های میدانی است. در حال حاضر ایران در بازار جهانی گاز ۱/۵ درصد نقش دارد. که با توجه به ذخائر عظیم گازی، موقعیت راهبردی و افزایش تقاضا پیش‌بینی می‌گردد که بتواند در این بازار بزرگ سهم خود را به ۱۰ درصد برساند. صادرات روزانه ۲۰۰ میلیون متر مکعب گاز در برنامه ششم توسعه هدف‌گذاری شده که البته اولویت بازار صادراتی گاز ایران، کشورهای همسایه هستند. صادرات گاز ایران تا کنون به کشورهای ترکیه، عراق، ارمنستان، آذربایجان، نخجوان انجام شده که قرارداد با این کشورها گاهی در قالب قراردادهای دراز مدت، و گاهی در قالب قراردادهای کوتاه مدت سوآپ و بعضاً در قالب تهاتر برق و گاز امضا شده است. مرز آبی طولانی در جنوب و مرز خاکی طولانی در شمال با مهمترین صاحبان ذخائر نفت و گاز، موقعیت ویژه‌ای را برای ایران در ژئوپولیتیک جهان پدید آورده است. به طوری که اگر حتی خود صاحب ذخائر گاز و نفت نبود، باز هم جایگاه سوق‌الجیشی تأثیرگذاری در جهان می‌داشت. بدین ترتیب ایران در کنار یکی از منابع بی‌بدیل انرژی قرار دارد. ایران فصل مشترک و محل تلاقی ژئوپولیتیک نفت و گاز نیز هست. (Ghanbri, 2018)

موقعیت ژئو انرژی و خطوط انتقال انرژی

ایران از دو جنبه تولید و انتقال انرژی در کانون توجه و تعاملات بین‌المللی قرار دارد. از یک طرف قرارگیری در کانون بیضی انرژی و از طرف دیگر قرارگیری در مسیر انتقال انرژی به بازارهای مصرف انرژی یعنی جنوب و شرق آسیا و اروپا قرار دارد. این ویژگی‌های بالقوه موقعیت ژئوپولیتیکی و ژئواکونومیکی خاصی به ایران داده است. که باید تلاش شود با به فعلیت درآوردن این ظرفیت‌ها نسبت به ارتقاء جایگاه کشور در عرصه‌های منطقه‌ای و جهانی اقدام کرد.

نقشه ۳. موقعیت ژئوانرژی ایران

منبع: falvin chirstoper, 1999

ایران با موقعیت جغرافیایی و ژئوپولتیکی ویژه خود، کهربای منطقه محصور در خشکی آسیای مرکزی دارد که یک کشور ترانزیتی مطلوب است. و می‌تواند تولیدات نفت و گاز قزاقستان و ترکمنستان را به بهترین شکل به دریای آزاد و حتی از طریق ترکیه به اروپا برساند. و به عنوان امن‌ترین، اقتصادی‌ترین، و کوتاه‌ترین مسیر برای انتقال منابع انرژی به آب‌های آزاد مطرح شود. در جهانی که امنیت ملی کشورها با تأمین انرژی گره خورده است، حفظ و پاسداری از این موقعیت ویژه برای ایران اهمیتی استراتژیک دارد. داشتن نقش اساسی در تأمین انرژی جهان، که ضامن درآمد کافی برای توسعه کشور است، امنیت ملی را تضمین می‌کند.

از حیث دیپلماسی انتقال انرژی و توسعه ملی ایران باید به صورت متقابل با دیگر کشورها تعامل و پیوندی عمیق صورت بگیرد. برقراری پیوند راهبردی بین تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان آسیایی به عنوان حرکتی اقتصادی و نیز در جهت امنیت ملی کشور طراحی شده است. برقراری ارتباط با کشورهای آسیایی با اولویت و محوریت کشورهای چین، هند و ژاپن به عنوان بزرگ‌ترین مجموعه مصرف‌کنندگان فعلی و آتی جهان و قطب مصرف آسیا در اجرای همین سیاست بوده است. به عنوان نمونه اتصال چین به خط لوله گاز ایران - پاکستان - هند را می‌توان نام برد. که غرب آسیا و ایران نقش مهمی در تأمین امنیت انرژی شرق و جنوب این قاره را بر عهده خواهند داشت. در نتیجه وابستگی متقابل دوسوی قاره معنادار می‌باشد. و گامی اساسی در جهت تحقق صلح و توسعه در بخش مهمی از این قاره خواهد بود. از سوی دیگر تعیین و روش صادراتی گاز همواره یکی از مسائل اصلی پیش‌روی حوزه انرژی کشور بوده، که استفاده از هریک از دو روش خط لوله و ال. ان. جی برای صادرات گاز، تبعات ژئوپولتیکی خاصی دارد. که در سطح تعیین راهبرد صادراتی برای کشور با ظرفیت صادرات ایران، بسیار حائز اهمیت است. برای کشور با مختصات سیاسی ایران، افزایش احتمال اعمال تحریم‌ها بر صادرات گاز (به روش ال. ان. جی) است. فارغ از بحث جهانی شدن گاز، با توجه به موقعیت استراتژیک ایران در منطقه، تجارت (صادرات و واردات) گاز با کشورهای منطقه می‌تواند موجب شکل‌گیری یک بازار موثر منطقه‌ای به محوریت ایران شود. این موضوع علاوه بر ایجاد وابستگی متقابل انرژی با کشورهای منطقه و تقویت امنیت ملی کشور، موجب اثرگذاری ایران بر

قیمت گذاری این بازار و در نتیجه حداکثر کردن منافع اقتصادی کشور می شود. در حوزه نفت نیز انتقال نفت ایران به منطقه و خطوط لوله ای که از داخل ایران می گذرند وضعیت خاصی را برای ایران ترسیم کرده است. اهداف ایران در مورد خطوط لوله جنبه تجاری و استراتژیک دارد. اما تحریم های اقتصادی علیه ایران موجب می شود که ایران نتواند به بعضی از اهداف خود برسد. و این امر مانع از آن شده است که کشورهای حاشیه خزر به بهترین قیمت نفت برای انتقال دست یابند. (Shana.ir.2019)

تعهد صادراتی ایران به گونه ای باید باشد که کمترین هزینه را در بر بگیرد. کشورهای آسیای مرکزی محصور در خشکی هستند و باید بتوانند به دریاها و آزاد دسترسی داشته باشند. در مجموع برای این که نفت از کشورهای محصور در خشکی از طریق جنوب به بازارهایی وارد شود که قدرت خرید آن را دارند، دو راه وجود دارد؛

الف) یکی خطوط را افزایش دهیم

ب) توسعه معاملات تعویض (سواپ) نفت خام است. که نفت خزر را در خلیج فارس بتوان به خریداران ارائه کرد. راه های غربی انتقال نفت خزر به لحاظ هزینه، صرفه اقتصادی ندارد. باز در این مورد مسیر ایران مطرح است که از وضعیت مناسب تری برای انتقال منابع هیدروکربوری برخوردار است. وجود ۷۰۰ میلیون جمعیت در آسیای مرکزی و قفقاز یک ویژگی استثنایی در این منطقه می باشد که معنای آن این است که این منطقه در بزرگترین بازار مرکزی جهان قرار گرفته است. که ویژگی های ژئوپولیتیک خاصی را به آن می بخشد. تامین دسترسی های قفقاز به کشورهای شرقی همسایه ایران و همین طور تامین دسترسی آسیای مرکزی به ترکیه و عراق و دسترسی آسیای مرکزی به خلیج فارس و بالاخره دسترسی آن ها به آفریقا، یک موضوع ویژه در تحولات اقتصادی و به خصوص انتقال انرژی می باشد. از طرفی با عنایت به این که حمل و نقل دریایی و وجود تانکرها و سوپرتانکرها نقش عمده ای را در آینده حمل و نقل جهانی بازی خواهند کرد. دسترسی و انتقال انرژی به آب های آزاد بسیار ضروری می نماید. این موقعیت امکان آن را به وجود آورده است که سواحل جنوبی ایران، آستانه های دسترسی برای کشورهای آسیای مرکزی و قفقاز می باشند. و متقابلاً برای مشارکت های اقتصادی سواحل خزر، امکان دسترسی کشورهای شبه جزیره عربستان و انتقال انرژی آن ها را به آسیای مرکزی فراهم می آورد. لذا ایران پلی برای توسعه همکاری های اقتصادی و انتقال انرژی کشور و فراهم نمودن انتقال انرژی دیگر کشورها می باشد. اما نگاه دیگری وجود دارد که فعالیت همسایگان در زمینه انرژی، می تواند موقعیت ایران را به چالش بکشد. اما برخی کارشناسان می گویند: پروژه هایی نظیر دالان گازی جنوب، خط لوله ترکمنستان، افغانستان، پاکستان، هند (تاپی) - خط نفت لوله باکو - تفلیس، جیهان و سایر طرح های مشابه آن در منطقه خزر به سود ایران است. به طور کلی پنج مسیر برای انتقال نفت و گاز حوزه خزر پیش بینی گردیده است. مسیرهای شمالی، غربی، شرقی، جنوب شرقی، جنوبی که می توانند منابع را به بازارهای جهانی هدایت نمایند. هرچند برخی اجرای این خط لوله ها را رقابت با ایران و به ضرر کشورمان می دانند. ولی برخی از کارشناسان نیز از منظر توسعه منطقه به این طرح ها نگاه می کنند و آن را به نفع ایران و کل جهان می دانند.

جدول ۱. اطلاعات ذخائر اثبات شده نفت و گاز محصولات هیدروکربنی ایران ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۲

پیش‌بینی ۲۰۲۲	پیش‌بینی ۲۰۲۱	پیش‌بینی ۲۰۲۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۷	
۱۳۸/۳	۱۳۸/۲	۱۳۸/۲	۱۳۸/۱	۱۳۷/۹	۱۳۷/۹	ذخائر اثبات شده نفت (میلیارد بشکه)
۱۳۸/۳۰۲	۱۳۸/۱۹۲	۱۳۸/۱۷۸	۱۳۸/۰۶۸	۱۳۷/۹۳/۲۰	۱۳۷/۴۰	ذخائر اثبات شده نفت (میلیون بشکه)
۰/۱	۰/۰	۰/۱	۰/۱	۰/۰	۰/۰	درصد تغییرات ذخائر اثبات شده نفت نسبت به سال قبل
۱۰۹/۵	۱۱۱/۶	۱۱۳/۸	۱۱۶/۰	۱۱۸/۲	۱۲۱/۸	نسبت ذخائر به تولید (سال)
۲۸/۳	۲۸/۵	۲۸/۷	۲۸/۹	۲۹/۲	۳۱/۰	ذخائر اثبات شده گاز طبیعی (تریلیون متر مکعب)
۲۸/۲۵۰	۲۵۸/۰۰	۲۸/۹۴۱	۲۸/۹۴۰	۲۹۲/۰۰/۰	۳۱/۰۰۰/۰	ذخائر اثبات شده گاز طبیعی (میلیارد متر مکعب)
-۰/۹	-۰/۹	-۰/۷	-۰/۹	-۰/۸	-۱/۶	درصد تغییرات ذخائر اثبات شده گاز نسبت به سال قبل
۱۴۹/۷	۱۵۴/۰	۱۵۸/۴	۱۶۲/۷	۱۶۷/۴	۱۸۱/۳	نسبت ذخائر گاز طبیعی به تولید (سال)

منبع: BMI:U.S. Energy Information Administration

مشکلات پیش روی تحقق شعار توسعه روابط با همسایگان

پیشبرد شعار توسعه روابط با همسایگان و رسیدن به اهداف آن در شرایطی که ایران در تحریم کامل قرار دارد بسیار دشوار به نظر می‌آید. هر دولتی به هر حال منافع اقتصادی و ملی خود را در نظر دارد. برای نمونه اگر به دنبال رابطه مطلوب با ترکیه هستیم باید از این روابط و همکاریهای اقتصادی سود تجاری ببریم. و اگر این سود تجاری و همکاریهای اقتصادی با ترکیه افزایش پیدا کند، در ادامه می‌توان در خصوص مسائل مربوط به آب، امنیت و حتی در مورد قفقاز مذاکره کرد. یا اگر عراق احساس کند ایران در حال رسیدن به توافق ۱+۴ است، حاضر به پس دادن پول ما می‌شود. در حالی که عراق حدود ۴ سال است که برای پس دادن ۵ میلیارد دلار به ایران امروز و فردا می‌کند. در جنوب خلیج فارس هم بهبود روابط با کشورهای عربی کاملاً به شرایط و مذاکرات هسته‌ای ایران گره خورده است. اگر شرایط بین‌المللی با ایران سازگار باشد این کشورها نیز قدم‌های بیشتری برای همکاری با ایران بر می‌دارند. اما در شرایط فعلی شاهد همکاری بیشتر آنها با رژیم صهیونیستی و آمریکا هستیم. رویگردانی عجیب هند از بندر چابهار، مفهومی جدید به همراه دارد، شش کشور عربی حوزه خلیج فارس به زودی صاحب یک راه ریلی مشترک می‌شوند راهی که هند را بدون نیاز به بندر چابهار، و ایران به اروپا می‌رساند. البته یک سر این کریدور ترانزیتی مشترک به بندر حیفا در اسرائیل و ترکیه می‌رسد. مقامات رژیم صهیونیستی می‌گویند بخش زیادی از این مسیر موجود و تنها ۳۰۰ کیلومتر از آن در خاک عربستان و اردن قرار دارد؛ که باید ساخته شود. بعد از عادی سازی روابط اعراب با اسرائیل این مسیر شتاب بیشتری گرفته است. و هند بدون در نظر گرفتن ایران شریک راه آهن خلیج فارس شده است.

رهبان کشورهای خلیج فارس درباره این خط ریلی گفتگوهای مفصلی انجام داده اند. عربستان سعودی که بزرگترین خطوط ریلی خلیج فارس را در اختیار دارد نقش مهمی در ایجاد این پروژه مشترک داشته است. اجرای پروژه های زیر ساختی و افتتاح ایستگاه قطار، در نزدیکی مرز اردن در ماه مارس ۲۰۲۲ در راستای این پروژه می باشد. امارات نیز مشغول تکمیل فاز دوم پروژه راه آهن ملی می باشد. و قرار است ۱۱ شهر و میدانی گازی جنوب این کشور را به هم متصل نماید. در قطر نیز راه اندازی زیر ساخت های ارتباطی سرعت گرفته، و برگزاری جام جهانی در این کشور، محرک اجرای سریع تر پروژه های ریلی این کشور شده است. ۱۲ پروژه جدید از ۲۶ پروژه که دوحه روی آن کار می کند عملاً قبل از جام جهانی تکمیل می شوند. عمان نیز بیکار نبوده، و مسیر ۲۱۰۰ کیلومتری را از مرز امارات شروع و تا ساحل شرقی صلاله اتصال خواهد داد. از طرفی کویت نیز پروژه قطار خلیج فارس را راه اندازی نموده است. که از کویت شروع، با عبور از دمام عربستان و بحرین و امارات به مسقط خواهد رسید. راه ریلی که ایران را دور زده است.

همینطور در شرق کشور نیز رویکرد منفی طالبان را نسبت به ایران شاهد هستیم. و آنها در مقابل ما حالت تهاجمی دارند. و هر چند وقت یکبار اقدام خصمانه ای علیه ایران انجام میدهند. با شکوفایی اقتصاد ایران، و باز شدن ژئوپلیتیکش قطعاً شاهد رویکرد تغییر یافته تری از این همسایه شرقی خواهیم بود.

در خصوص پاکستان نیز تغییراتی رخ داده است که بیشتر به نفع عربستان و کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس می باشد. که این تغییرات متفاوت تر از دوره عمران خان می باشد. بنابراین راهبرد ایران برای توسعه روابط با همسایگان کاملاً وابسته به اعتماد سازی، همکاری اقتصادی بیشتر و بالا رفتن حجم مبادلات تجاری است. در غیر این صورت اگر حجم مبادلات افزایش پیدا نکند، طرف های مقابل در رابطه با ایران ریسک نخواهند کرد.

به عنوان مثال الان که در وضعیت کنونی قیمت نفت بالای ۱۰۰ دلار می باشد. ایران باید ۳ میلیون بشکه مجاز خود را صادر کند. در حالی که الان روسیه در حال گرفتن بازارهای نفت ایران است. بازپس گیری بازارهای قبلی پس از توافق برجام برای ایران به سختی انجام شد و حال روسیه در حال گرفتن بازارهایی است که ایران در دوره تحریم با دادن برخی تحریمها به دست آورده بود و روس ها این کار را با ارائه تخفیف هایی بیشتر از ایران انجام می دهد. مشکل روسیه با اروپا در زمینه صادرات انرژی به زودی حل نخواهد شد، و لذا روسیه به سمت شرق آمده، و تبدیل به رقیب ایران در این منطقه گردیده است. البته این یک فرصت خوب برای ایران ایجاد نموده که ایران برای صادرات انرژی به سمت غرب برود. و باید از این فرصت بهره لازم را برد. هر چه زمان بگذرد، استفاده های بیشتری که ایران می تواند برد از دست می رود. فرصتهایی که نباید از دست بروند. استفاده از نخبگان و دلسوزان، با اتخاذ تصمیمات بهتر، می تواند گره از اقتصاد ایران که به شدت به سیاست خارجی وابسته است باز نماید.

فرصتهای ژئوپلیتیکی ایران (حافظ نیا ۱۳۹۶)

الف) قرار داشتن در بیضی استراتژیک انرژی

ب) اشراف بر تنگه هرمز

ج) موقعیت استراتژیکی ترانزیتی ایران

د) ذخائر انرژی

هریک از مولفه‌های یاد شده بخشی از ضرورت‌های دیپلماسی انرژی ایران محسوب می‌شود. علاوه بر مولفه‌های یاد شده، ضرورت‌های دیپلماسی انرژی ایجاب می‌کند که ایران بتواند بر سیاست‌هایی تکیه کند که زمینه‌های لازم برای اجرای دیپلماسی انرژی فراهم آورد. به طور کلی سیاست‌های بالادستی

ایران در حوزه انرژی به ویژه در ارتباط با دیپلماسی دارای چهار ویژگی به شرح ذیل است:

الف) دسترسی مطمئن و پایدار و بدون دردسره بازارهای جهانی برای فروش تولیدات نفتی و مشتقات آن

ب) دسترسی آسان و استفاده حداکثری از منابع مالی ارزان بین‌المللی برای اجرای طرح‌های توسعه‌ای

ج) دسترسی به فناوری پیشرفته (سخت افزار، نرم افزار) به ویژه برای افزایش ظرفیت تولید نفت

د) دست یافتن به قیمت‌های مناسب برای فروش نفت خام. (Gavat, 2006)

دیپلماسی انرژی بدون استراتژی تداوم نخواهد داشت. به این ترتیب پیگیری فرایند معطوف به دیپلماسی انرژی، نیازمند بهره‌گیری از استراتژی توسعه منابع و گسترش در بازارهای جهانی می‌باشد.

شاخص‌های راهبرد دیپلماسی انرژی

الف) جذب سرمایه‌گذاری خارجی به روش مستقیم و غیر مستقیم و چند جانبه

ب) حفظ اقتصاد ملی در برابر چالش‌های اقتصادی جهانی

ج) خارج شدن بازار نفت از انحصار شرکت‌های چند ملیتی

د) تنوع بخشی به مسیرهای انتقال انرژی

ه) مدیریت کنترل قیمت در شرایط ثبات و بی‌ثباتی جهانی

م) مبارزه با اقدامات تروریستی که می‌تواند انتقال انرژی را مختل نماید

هریک از مولفه‌های یاد شده را می‌توان بخشی از اهداف تصریح شده در استراتژی توسعه منابع و گسترش همکاریها در بازارهای جهانی دانست. بنابراین لازم است تا از الگوی گسترش همکاریها در بازارهای جهانی برای تحقق توسعه منابع اقتصادی و تعامل با نظام جهانی بهره‌برد. هرچند در راستای اجرای اهداف توسعه‌گرا در زمینه انرژی باید به چند جنبه‌گرای درون‌ساختاری، و چند جنبه‌گرای منطقه‌ای و بین‌المللی توجه نمود.

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

ابتدا باید این نکته را مد نظر قرار داد که وجود منابع عظیم انرژی آسیب‌پذیری‌هایی را نیز برای ایران داشته است که عبارتند از:

الف) آسیب‌پذیری بودجه بندی کشور از نوسان قیمت نفت و گاز در بازارهای بین‌المللی

ب) تکیه بر اقتصاد نفتی و گازی و عدم اتکا به صنعت

ج) وابستگی ایران به کشورهای واردکننده نفت از ایران

این موارد می‌تواند در موقع بروز تنش خطر آفرین باشند، به عبارتی از یک سو بازارهای بین‌المللی نیازمند نفت ایران هستند و از سوی دیگر ایران، نیازمند درآمد حاصل از فروش نفت به آنهاست. بنابراین باید توجه کرد که منابع انرژی به تنهایی نمی‌توانند قدرت ملی را تعیین نمایند. در پایان باید گفت دیپلماسی انرژی بهره‌گیری از ابزارهای متنوع توسط نهادهای ایران محسوب شده، که می‌تواند زمینه‌های لازم برای عبور از محدودیتهای تکنولوژیکی - بازاریابی - استخراجی - و سرمایه‌گذاری را فراهم آورد. بی‌توجهی به نشان‌های تعامل‌گرایی در اقتصاد جهانی مانع

از گسترش چند جانبه گرایی و همچنین تثبیت واقعی وابستگی متقابل در اقتصاد جهانی می شود. ایران به عنوان یکی از غنی ترین کشورهای حوزه انرژی نیازمند رصد و شناسایی سیاستهای انرژی مصرف کنندگان به ویژه قدرتهای بزرگ اقتصادی و قدرتهای نوظهور و رقبا و تمایز جهت گیری هاز یکدیگر و بررسی افق های پیش رو در این زمینه است. اهمیت این مسئله زمانی بیشتر می شود که توجه داشته باشیم فصل پیوند میان اقتصاد ایران و اقتصاد جهانی انرژی می باشد. سیاستهای درست در زمینه دیپلماسی انرژی می تواند به ارتقا جایگاه ایران و فعالیت دقیق و هوشمندانه در عرصه جهانی منجر شود. عدم دخالت قدرتهای بزرگ و شرکتهای چند ملیتی می تواند ایران را در عرصه های جهانی موفق تر نماید. مشارکت ایران در نهادهای بین المللی در راستای محور منافع ایران بسیار حائز اهمیت می باشد. کم توجهی در این سیاستها می تواند باعث عقب ماندگی از توسعه و قدرت یابی در سطح نظام جهانی می گردد. (Danesh, 2008)

در این راستا می توان پیشنهاداتی را ارائه نمود:

۱- بهره گیری از تکنولوژی روز اروپا برای افزایش بهره وری در مصرف انرژی داخلی خود، و ایجاد شکوفایی اقتصادی بر مبنای انرژی با اتحادیه اروپا

۲- از آن جایی که ایران در صادرات غیرنفتی خود به کشورهای قزاقستان، تاجیکستان و ازبکستان بسیار ضعیف عمل کرده است و از ظرفیت صادراتی غیرنفتی پابینی برخوردار است، لذا توسعه روابط و بهبود دیپلماسی با سه کشور بیش از پیش دارای ضرورت است.

۳- با توجه به منافع مشترک استراتژیک و ایدئولوژیک و ژئواکونومیک میان ایران و دو عنصر قدرتمند سازمان شانگهای، افزایش موافقت نامه های همکاری های اقتصادی - منطقه ای (بین ایران و کشورهای سازمان شانگهای) می تواند حجم جریان تجارت دوجانبه ایران با شرکای تجاری منتخب را افزایش دهد.

۴- تلاش در جهت احراز جایگاه شایسته در بازار انرژی با توجه به شرایط رقابتی بازار انرژی از طریق چند جانبه گرایی

۵- با توجه به توسعه مناطق آزاد در ایران و افزایش نفوذ چین و هند در مناطق آزاد و بنادر ایران، جمهوری اسلامی ایران می تواند در جهت بهبود روابط با کشورهایی که پایین ترین صادرات و واردات را داراست (نظیر امارات، قطر، عمان، تاجیکستان، قزاقستان، قرقیزستان و ازبکستان) زمینه ها را در راستای سرمایه گذاری کشورهای مذکور و ایجاد پایگاه های اقتصادی آنان در ایران را بازگشایی کند.

۶- افزایش و تقویت همکاری با دیگر تولید کنندگان، و تلاش در جهت جذب بازارهای مصرف، و کشورهایی که در حال ورود به دایره قدرت می باشند.

۷- در شرایط فعلی تحریم و در کوتاه مدت، که همراه با امنیتی شدن تقاضا و وجود مازاد عرضه می باشد، از شیوه های مختلف بازار سازی نفتی در بازارهای جهانی غفلت شده است. این امر بدین معناست که حتی در شرایطی که تحریم هم نباشد، نفت ایران به دلیل تکرر عرضه کنندگان و مازاد عرضه و سیاست های مختلف بازار سازی صادر کنندگان دیگر برای تضمین امنیت تقاضا امنیت برای صادرات نفت خود، بازارهای صادراتی ایران با تهدید روبرو خواهد بود. ایجاد راهکار تمرکز محوری، بر جایگاه فروش انرژی ایران به صورت مشخص و عملیاتی از طریق

دیپلماسی اقتصادی، و مشارکت نهادهای مختلف کشور، و نه فقط وزارت نفت، از راهکارهای کوتاه مدت صادرات نفتی می باشد.

منابع

- اخباری، محمد. نامی، محمدحسن. (۱۳۹۷). جغرافیای مرز با تاکید بر مرزهای ایران. چاپ چهارم. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح
- حافظ نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). جغرافیای سیاسی ایران. چاپ هشتم. تهران
- ۳ صادقی، اکبر. فیروزآبادی، سید جلال. آجیلی، هادی (۱۳۹۷) دیپلماسی انرژی نظام بین الملل، فصلنامه مطالعات روابط بین الملل، شماره ۴.
- عزتی، عزت الله. (۱۳۹۴). ژئوپولیتیک در قرن بیست و یکم، چاپ ششم، تهران
- Eftekhari.Asgr.Nasri(2004)Method and theory of security research
Tehran.university of Tehran
- 2)Baguette. Gawdat(2006).new geopolitics of US oil prices .saudi Arabia and Russia.Issau40
porahmadi.hossin(2009).the Essentials of Iranian.Energy Diplomacy in the system of International
Political Economy .Political Knowledge.Dour5.number 1
- hafez nia (2002).Political Geography of iran .tehran
- hafez nia (2014).Geopolitical principles and concepts.print 4 mashhad babylonianPublication
- 6)hafeznia .others.(2010)Sustainable security in Persian Gulf.number1.year7
- Danesh .mohamad ali(2008).world oil and gas reserves Accessible shana Information Network
- Ezzati,Ezzatullah(2009)Geopolitics in the twenty century .First edition. Tehran
- porahmadi.hossini(2009).geopolitics of the Persian Gulf oil countries and the challenges of
economic globalization
- Ezzati.Ezzatullah(2017)Geopolitics edition12
- Ghanbari .loghman(2019)Goeconomi Energy security and energy diplomacy geoeconomic
position of iran and Foreign policy Developmental Ava Publication
- name.mohammad Hassan.(2010)straits and clouds of the world Geographical Organization of the
Armed Forces First Edition
- [http/ www.shana.ir](http://www.shana.ir) Oil and Energy Information Site .Year2019
- <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html>
- Ezzati,Ezzatullah.2001Geopolitics in the twenty century .First edition.
Source: BMI:U.S. Energy Information Administration
- Fuller, E.Graham(1998); Islamist Politics in Iraq after Saddam Hussein; Washington:
www.usip.org.
- Falvin.Christopher Seth Denne(Fall1999).A New Paradigm for the 21th Century. Journal of
International Affairs vol.53(1)
- <http://www.lib.utexas.edu>, 2018
- Larson Alan p.(2002).Economic prioities of the National security stratege.us Foreign Policy
Agenda.vol.7(4)